

معرفی کتاب منطق خونجی

اسدالله فلاحی*

۱. معرفی خونجی

پس از فارابی (متوفی ۳۳۹ ق) و ابن سینا (متوفی ۴۲۸ ق)، سومین قله منطق در جهان اسلام افضل‌الدین محمد بن نام‌آور خونجی (متوفی ۶۴۶ ق) است و بیش‌ترین تأثیر را پس از آن دو بر منطق ارسطویی به‌جا گذاشته است. مهم‌ترین کتاب منطقی خونجی *کشف‌الأسرار عن غوامض‌الافکار* است که خالد الرویهب، پژوهش‌گری از دانشگاه هاروارد، آن را در سال ۱۳۸۹ تصحیح و تحقیق کرده است:

خونجی، افضل‌الدین (۱۳۸۹)، *کشف‌الأسرار عن غوامض‌الافکار*، تصحیح و تحقیق خالد الرویهب، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران و مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه آزاد برلین - آلمان.

الرویهب مقدمه‌ای مبسوط به‌زبان انگلیسی بر این کتاب نگاشته که با ترجمه سید محمود یوسف‌ثانی در آغاز این کتاب آمده است. بخش کوچکی از این مقدمه به نوآوری‌های خونجی در *کشف‌الأسرار* پرداخته که بسیار اجمالی و کوتاه است.

۲. نوآوری‌های خونجی

نوآوری‌های منطقی خونجی چنان فراوان است که می‌توان منطق سینوی را به دو دوره پیشاخونجی و پساخونجی تقسیم کرد. در دوره نخست، بیش‌تر منطق‌دانان در جهان اسلام به

* دانشیار مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، falahiy@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۷

تکرار سخنان ابن سینا و شرح آموزه‌های او می‌پرداخته‌اند، اما در دوره دوم آموزه‌های خونجی و پیروانش بود که مورد شرح و نقد و تکرار قرار می‌گرفت. بیش‌تر نوآوری‌های خونجی در کتاب دوران‌ساز کشف‌الأسرار در آثار پس از وی مورد پذیرش قرار گرفته و یا با انتقادات شدیدی روبه‌رو شده است؛ برخی از نوآوری‌های خونجی نیز به دلیل دشواری بیش‌از حد آن‌ها مورد بی‌توجهی متأخران واقع شده است. برخی از این نوآوری‌ها عبارت‌اند از:

بحث تفصیلی از قضایای حقیقیه و خارجیّه؛

بیان روابط پیچیده میان این قضایا؛

کشف موجبه سالبه‌المحمول و موجبه سالبه‌الموضوع؛

کشف گزاره‌های همیشه‌صادق و همیشه‌کاذب؛

بحث تفصیلی از عکس نقیض؛

یافتن عکس‌های مستوی و عکس‌های نقیض اتفاقی؛

نزدیک‌شدن به پارادوکس‌های استلزام مادی؛

نقد بسیاری از قیاس‌های وجهی سینوی؛

نقد بسیاری از قیاس‌های اقتراعی شرطی سینوی؛

کشف قیاس‌های اقتراعی جدید.

با وجود همه این نوآوری‌ها، خونجی در همه آن‌ها کام‌یاب نبوده است و هنگامی که نوآوری‌های او را به زبان منطق جدید ترجمه می‌کنیم درمی‌یابیم که بسیاری از خطاهای ریز و درشت در استنتاج‌های او رخنه کرده‌اند. از این میان، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

خلط استلزام مادی و ربطی؛

نوسان در تحلیل قضایای حقیقیه به صورت شرطی و به صورت ساده؛

خلط گزاره‌های با و بدون تعهد وجودی؛

نادرستی بسیاری از قیاس‌های اقتراعی شرطی.

۳. اهمیت کتاب منطق خونجی

چنان‌که گفته شد، شاخص‌ترین دوران‌های منطق سینوی را می‌توان دو دوره قدما و متأخران دانست که ابن سینا و خونجی منطق‌دانان شاخص این دو دوره‌اند. بررسی و سنجش اندیشه‌های این دو منطق‌دان به‌ویژه به‌کمک ابزارهای منطق جدید کاری است که تاکنون صورت نگرفته و این کتاب گام‌های نخستین را در این زمینه برداشته است.

هم‌چنین، از آن‌جاکه کشف‌الأسرار خونجی مهم‌ترین نقطه عطف در منطق اسلامی پس از منطق شفاى ابن‌سیناست، آشنایی با نوآوری‌های این کتاب می‌تواند به شناخت تحولات منطق در قرن هفتم و پس از آن کمک کند و در نگاشتن «تاریخ منطق اسلامی» پژوهش‌گران را یاری رساند. از آن‌جاکه کتاب کشف‌الأسرار دیری نیست که منتشر شده است و آشنایی چندانی با جزئیات و نوآوری‌های آن در محافل منطقی وجود ندارد اهمیت و ضرورت پژوهش درباره این کتاب آشکار می‌شود.

هم‌چنین، به‌کارگیری منطق جدید در ارزیابی نوآوری‌های خونجی می‌تواند گامی در راستای منطق تطبیقی و شناساندن سهم منطق‌دانان مسلمان در پیشرفت این علم به جهان غرب و نشان‌دادن توان‌مندی‌های شگفت‌انگیز منطق جدید در تحلیل مسائل منطقی - فلسفی به اندیشمندان کشورمان باشد.

امروزه، با پدیدآمدن منطق جدید و رویکرد دوباره‌ای که به آثار منطق‌دانان مسلمان، به‌ویژه از سوی منطق‌دانان غربی، رونق یافته است نیاز به پرداختن به اختلاف قداما و متأخران منطق سینوی و دریافتن مقصود هر دو گروه از اصطلاحاتی که برساخته‌اند و نیز نیاز به دآوری میان ایشان آشکارتر شده است. در میان منطق‌دانان معاصر غربی، نیکلاس رشر نخستین کسی است که به صورت‌بندی اندیشه‌های منطق‌دانان مسلمان پرداخته و کتاب‌ها و مقاله‌های چندی در این زمینه به‌نگارش درآورده است. پس از او، ویلفرید هاجز، الن باک، تونی استریت، هنریک لیگزلوند، پل تام و دیگران به پژوهش در آثار ابن‌سینا و پیروانش پرداخته‌اند و آثار تطبیقی چندی در این زمینه به‌نگارش درآورده‌اند.

در کشور ما نیز بحث‌های تطبیقی، به‌ویژه تطبیق منطق قدیم و جدید، سال‌های بسیاری است که رونق گرفته است و نویسندگان بسیاری به‌سود منطق جدید یا در دفاع از منطق قدیم به‌نگارش پرداخته‌اند. در این میان، مطالعه تطبیقی منطق‌دانان مسلمان با هم و ارزیابی ربط و نسبت‌گرایش‌ها و دوران‌های منطق سینوی کم‌تر صورت پذیرفته است. کتاب منطق تطبیقی از همین نویسندگان که به‌تازگی در سال ۱۳۹۵ از سوی انتشارات سازمان سمت منتشر شده در همین جهت بوده است.

۴. بخش‌های کتاب منطق خونجی

این کتاب به نوآوری‌های خونجی در مباحث تصدیقات و به‌طور ویژه قضایای حملی پرداخته است (از ورود به مباحث تصورات، مباحث شرطیات، و اقسام قیاس به‌دلیل گسترده‌شدن حجم کتاب پرهیز شده است). کتاب در چهار بخش کلی سامان یافته است:

۱. قضایای حقیقه و خارجییه (شامل پنج فصل)؛
۲. گزاره‌های همیشه‌صادق (شامل پنج فصل)؛
۳. موجّهات (شامل سه فصل)؛
۴. عکس مستوی (شامل سه فصل).

هرچند این چهار بخش به‌ظاهر از یک‌دیگر جدا به‌نظر می‌رسند، درحقیقت ادامه‌ی یک‌دیگرند و بحث قضایای حقیقه و خارجییه چونان نخ تسبیح هر چهار بخش را به هم می‌پیوندد. در بخش دوم، صدق همیشگی گزاره‌های همیشه‌صادق ناشی از حقیقی و خارجی بودن موضوع و محمول این گزاره‌هاست و در بخش سوم، بخش «موجّهات»، تمایز قضیه‌های ضروریه و مطلقه شبیه تمایز قضیه‌های حقیقه و خارجییه است، چنان‌که تفسیرهای گوناگون از گزاره‌ی «مشروطه‌عامه» نزدیکی بسیار با قضیه‌های حقیقه و خارجییه دارد. در بخش چهارم نیز عکس مستوی موجّهات را برای قضایای حقیقه و خارجییه به‌تفکیک بررسی کرده و اهمیت این قضایا در بحث عکس مستوی را نشان داده‌ایم.

در این کتاب، آرای خونجی با آرای ارسطو، ابن‌سینا، و فخر رازی مقایسه شده و نوآورانه‌بودن اندیشه‌های خونجی به‌وضوح نشان داده شده است. این کتاب، بدون تردید، آخرین سخن را در تطبیق دوران‌های منطق سینوی با هم و تطبیق آن با منطق جدید نگفته است و طبیعتاً انتظار چنین کاری از یک کتاب هرگز شایسته نیست. این آغاز راهی است پریچ‌وخم که با راه‌نمایی‌های استادان فن و هم‌یاری‌های پژوهندگان پیموده خواهد شد.

کتاب‌نامه

- فلاحی، اسدالله (۱۳۹۲)، *منطق خونجی*، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- فلاحی، اسدالله (۱۳۹۵)، *منطق تطبیقی*، تهران: سمت.